

Leena
Jäppilä

PUITSE

NTAMO

PUITSE

Leena Jäppilä

PUITSE

ESSEITÄ

NTAMO

Helsinki

2022

© LEENA JÄPPILÄ 2022
ISBN 978-952-215-869-7

ULKOASU & TAITTO
Göran de Kopior

KANNEN KUVA
Matti Melanen

VALMISTAJA
BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

NTAMO
Helsinki 2022
www.ntamo.net

”En ymmärrä.
En kertakaikkiaan.”

PUUNHAKKAAJA

LIKKUI AJASSA JA NOUSI SISÄLTÄ

Hiroshima ja Nagasaki muuttivat koko maailman hajoamis-alttiiksi kahdella iskulla. Tuntuu kummalliselta ajatella, että olin biologisena olentona jossain muodossa olemassa jo ennen kuin pommit putosivat. Olen syntynyt välittömästi toisen maailmansodan jälkeen. Juureni ovat siis ohuelti Vanhassa maailmassa, joka ei vielä ollut läpeensä tietoinen ihmiskunnan totaalisen tuhon mahdollisuudesta. Pommit olivat rajapyykki. Sen jälkeen ajattelussa tapahtui radikaali muutos eikä vain Euroopassa. Tämä kaikki sai sijansa korkealla pääni yläpuolella, mutta muutokset olivat pysyviä. Minua vastaan ne tulivat ensi kertaa nuoruuteni kirjoissa ja elokuvissa. Kannan muutamia niistä yhä mukanani. Tähän kokoelmaan valikoituneet teokset ovat 1940-luvun loppupuolelta tai vielä useammin 50-luvulta.

Myöhemmin halusin tarkemman kuvan siitä, miten maailmansodat kokeneet taiteilijat kohtasivat katastrofin jäljet. Ratkaisumalleja näyttäisi olevan kolme: käydä perin pohjin tutkimaan väkivaltaisuuksien syitä, keskittyä niiden vaikutuksiin tavallisen ihmisen elämässä tai etäännyttää taisteluiden näyttäjä. I osan esseet ovat esimerkkejä kahdesta eri tavasta lähestyä aihetta. Hermann Hesse ja Thomas Mann analysoivat Saksan suursotiin johtanutta henkistä ilmapiiriä, Mika Waltari loitontaa kysymykset yli 3 000 vuoden taakse. *Sinuhe egyptiläinen* ilmestyi jo ennen syntymääni, Albert Camus'n *Rutto* kun olin vuoden ikäinen, Ingmar Bergmanin

Seitsemän sinetti, kun olin hiukan toisella kymmenellä. Niiden tekijöillä oli siis paljon pitemmät juuret Vanhassa maailmassa. He olivat myös itse kokeneet sen särkymisen. Siitä on jälki heidän teoksissaan. Ja minussa, heidän teostensa jälki.

Ihminen on aikansa luomus. Mutta ei vain aikansa. Myös temperamentilla on merkitystä.

Pitkään Saksan kulttuurin helmoissa ollut Suomi kääntyi toisen maailmansodan jälkeen kokonaan anglo-amerikkalaista maailmaa kohti, mutta itse käännyin toisaalle, Itään, jonka tempoon minun oli helppo asettua. Se vastasi omaa tapaani olla maailmassa. Tämäkään valinta ei ollut kokonaan sisäsyntyinen. Juuri viime vuosisadan alussa länsimaihin alkoi virrata tietoa Itä-Aasian kulttuureista.¹ Tussimaalaukset, haikut, romaanit ja elokuvat vetivät minua nimenomaan Japaniin, jonne Vanhan maailman murros sattui kaikkein kipeimmin. Maa oli lähtenyt uhmakkaasti hyökkäykseen ja joutui hävittyään omaksumaan miehittäjänsä arvomaailman ja elämänmuodon – ainakin ulkoisesti. Kokoelmani keskiosan muodostavat japanilaiset kertojat ja nyt mukaan tulee myös elokuva. Japanilaiset käsittelevät katastrofia epäsuorasti. Hiroshimaa ei mainita, sotakin vain sivulauseissa. Keskiössä on ihmisen sisäinen tapahtuminen, jonka voimasta aikakokemus venyy samanlaiseksi kuin unissa. Juuri tämä aasialaiselle perinteelle ominainen ajan karistaminen harteilta kutsuu minua puoleensa.

III osa on tyly paluu kiihkeän tapahtumisen keskelle. Maailmassa riehuu rutto. Camus'n kokemukset Ranskan vastarintaliikkeessä sysäsivät hänet pitkään moraaliseen

pohdintaan, jonka hedelmiä hänen teoksensa ovat. *Rutto* sijoittuu 1940-luvulle, Bergmanin elokuva, niin ikään rutosta, 1300-luvulle. Molemmissa teoksissa humanistit ja idealistit saavat kyytiä. Camus'llä paralleeli lähihistoriaan on ilmeinen, Bergmanilla kätketympi. Vaikka onnistuikin pitämään vieraan vallan joukot poissa maaperältään, ei voinut Ruotsikaan välttyä maailmaa myllertäneen kaaoksen vaikutukselta.

Puhun siitä, mikä kosketti minua kasvuvuosinani, mutta en puhu vain omissa nimissäni. Nämä teokset olivat ilmassa. Waltaria käännettiin yli neljällekymmenelle kielelle, Bergmanista ja Akira Kurosawasta tuli kulttiohjaajia, Mann sai kirjallisuuden Nobelin palkinnon jo 1929, Hesse 1946, Camus 1957 ja Yasunari Kawabata ensimmäisenä aasialaisena 1968. Heidän ajatustensa ja kuvitelmiensa alla kasvoi kokonainen sukupolvi.

Kun vuosikymmenten kuluttua palasin samojen teosten äärelle, löysin niistä paljon yhteistä.

Psykoanalyysin vaikutus tuntuu niin lännessä kuin idässä. Päähenkilöt ovat kodittomia muukalaisia, jotka etsivät vastauksia mieltään polttaviin kysymyksiin, suuriin ja pieniin. He arvostelevat vanhaa sankarikuvaa, samalla kun itse edustavat uudenlaista ihmisen ihannetta. Tämä harkitseva, tietoon nojaava laatu tiivistyy Camus'n romaanin päähenkilössä: ”Kasvojen ilme asioista perillä olevan miehen.” Realismi törmää idealismiin, joka ei ole muodissa. Enemmän kritiikkiä saa vain Jumala. Waltari puhuu ”uskonnon pimeistä taloista”, Bergman ja Camus osoittavat, kuinka vaikeaa ihmisen on pitää kiinni uskostaan, kun todellisuus ympärillä kiehuu.

Jumalan hylkääminen taas nostaa esiin uudet kysymykset moraalista.

Yllättävän moni teos pohtii sanojen merkitystä. Sekä Yasushi Inouen kertomuksessa että Camus'n romaanissa mies etsii sinnikkäästi juuri oikeaa ilmaisua, Kurosawan elokuvassa *Rashomon* jokainen puhuja valehtelee. Luottamus ihmisen sanaan oli kuin luottamus Jumalaan, Vanhan maailman tukipilareita. Tärkeimpiä teemoja on myös varoittava suhde väkivaltaan. ”Tappaminen kuuluu ajattelutapaan, jossa elämme.” Tämä Camus'n lause vuodelta 1947 on käynyt moninkertaisesti toteen. Voiko mikään kumota sen?

Länsimaisen ja aasialaisen ajattelun ero näkyy suhtautumisessa aikaan. Meidän dynaaminen kulttuurimme tekee kaikesta draamaa, joka päivälle on oma kohunsa, mutta kokijan mieli laahaa menneessä tai laukkaa jo kaukana edellä päin. Idässä on ainakin ollut yhtä luonnollista sijoittaa nykyhetki pitkään perspektiiviin, jolloin sen tarkastelu sujuu leppoisammin – joskus myös terävämmin, ja samaan aikaan kokija on kuitenkin läsnä kuluvassa hetkessä.

Myös oma historiani vilahtaa esiin osana suurten ikäluokkien ääntä. Entä miltä valitsemieni teosten teemat kuulostavat tänään? Toisesta maailmansodasta on nyt kulunut 77 vuotta. Hiroshima ja Nagasaki alkavat tuntua kaukaisilta. Rasismin ja fasismin suuntaiset liikkeet ovat taas voimistumassa. Euroopassa käydään jälleen sotaa raskain asein, kun Vladimir Putinin Venäjä käynnisti Krimin valtauksensa 2014 jatkeeksi täysimittaisen offensiivin Ukrainaa vastaan helmikuussa 2022.

Kaksi ensimmäistä esseetä on ilmestynyt *Elämäntarina*-lehdessä, mutta tämän kokoelman työpajassa ne ovat muuttuneet perin juurin.

Filosofian tohtori Liisa Enwald on lukenut tarkkaan koko käsikirjoituksen. Dialogi elämästä ja taiteista jatkui hänen kanssaan yli 50 vuotta. Kirjailija Eila Kostamo antoi virikkeitä Japani- ja Camus-esseisiin. Mieheni Matti Melanen toi keskusteluun yhteiskunnallisen ja globaalin vireen. Ja työhuoneeseeni ilon.

RAJAMAA, SYKSYN KYNNYKSELLÄ 2022

LEENA JÄPPILÄ

I

AJAN SAIRAUS

Todelliseen kärsimykseen, helvettiin, suistetaan ihminen vasta silloin, kun kaksi aikakautta, kaksi kulttuuria ja uskontoa leikkaa toinen toistaan. [...] On aikakausia, jolloin kokonainen sukupolvi joutuu kahden ajanjakson, kahden eri elämäntyylin murroskohtaan, niin että se menettää kaiken sen, minkä pitäisi olla itsestään selvää, menettää moraalinsa, menettää turvallisuutensa ja syyttömyytensä tunteen.

Lainaus ei kuvaa meidän aikaamme, vaikka se sopisi siihen hyvin. Tarkastelussa on varhaisempi myllerrys länsimaiden historiassa. Viime vuosisadan alun saksankielisellä alueella henkinen vire oli kiihkeä. Einstein kehitteli suhteellisuusteoriaansa, Freud psykoanalyysia ja Schönberg kaksitoistasäveljärjestelmää. Heistä kuitenkin vain ensimmäinen vaikutti Saksassa, joka oli nationalismin innoittamana irrottautunut Itävallan keisarikunnasta ja janosi omaa vuoroaan Euroopan johdossa. Kilpavarustelu kulminoitui I maailmansotaan, jonka ainoaksi syylliseksi julistettiin tämä vasta yhdistynyt, suurvallaksi pyrkinyt maa.

Hermann Hessen romaani *Arosusi* (*Der Steppenwolf*, 1927) – alun lainauksen lähde – sijoittuu Saksan alennustilan aikaan. Teoksen päähenkilö Harry Haller on sivistynyt musiikin ja kirjallisuuden tuntija, idealisti, jonka maailmansota on

repinyt kahdeksi: ihminen hänessä etsii yhä suojaa vanhoista arvoista, Arosusi irvistelee niiden tekopyhyydelle. Koska Haller osaa ajatella, hän ei voi kieltää sitä, että perinteinen saksalainen elämänmeno johti sotaan. Silti hän itse vuokraa kortteerin aina jonkun keskiluokkaisien perheen luota ja tekee sieltä vauhkoja matkojaan ulkomailmaan.

Sijoitustensa koroilla elävä Haller on ristiriitainen hahmo. Hän kirjoittelee lehtiin pasifistisia kommenttejaan, samalla kun nuuhkii autuaana kortteerinsa porraskäytävää, joka tuoksuu lattiovahalta, tärpätöltä, mahongilta ja kukanlehdtä. Niihin tiivistyy arvoja, joihin myös Haller on kasvanut. Osa hänestä on yhä porvarisäidin poika: puhdas ja nuhteeton.

Kodin hengenperintö ei kuitenkaan Hallerille riitä. Illallinen erään nuoren professorin luona paljastaa hänelle, miten kauas hän on ajautunut menestyvän porvarin arvoista. Tämä kunnon mies tutkii vähäaasialaista ja intialaista mytologiaa (!) sekä uskoo tietoon ja kehitykseen, mutta, mutta:

Hän ei ole elänyt sotaa hermoillaan, hän ei ole kokenut einsteinilaista ajatusmaailman vallankumousta (se kuuluu ainoastaan matemaatikoille, hän arvelee), hän ei huomaa, miten hänen ympärillään valmistellaan uutta sotaa, hänestä on itsestään selvää, että juutalaisia ja kommunisteja pitää vihata; hän on sävyisä, ajatukseton, tyytyväinen lapsi, omasta tärkeydestään mainiosti tietoinen.

Iltapäivällä tapasin pari zen-mestaria.
Kaikki kävi näin: korkealta mäeltä
alkoi kuulua laulua. Ensin suuri
matalampi ääni, sitten pienempi
ja kirkkaampi.

LEENA JÄPPILÄN
ESSEET VIEVÄT LUKIJAN
MIETTIMÄÄN JA KOKEMAAN
UUDELLEEN KAUNOKIRJALLISUUDEN JA
SEITSEMÄNNEN TAITEEN KIRKKAITA HELMIÄ
SEKÄ AIKAA JA ELÄMÄÄ
NIISSÄ JA MEISSÄ.

NTAMO 2022

ISBN 978-952-215-869-7